

KIRAATİN CEHRÎ OKUNDUĞU NAMAZLARDA “ÂMÎN” LAFZININ SÖYLENMESİ: RİVAYET MERKEZLİ BİR İNCELEME

© Mutlu GÜL^a

Öz

Âmîn lafzı, yapılan duanın kabul edilmesinin Allah’tan istenmesi anlamına gelen bir dua cümlesidir. Günlük kullanımda daha ziyade dilek bildiren cümlelerden sonra söylenen âmîn lafzı, sadece İslam’da değil, diğer kutsal dinlerde de bulunan bir temenni ifadesidir. Dindar insanlar tarafından çok sık kullanılan bu lafız, Müslümanlar tarafından özellikle Fâtihâ Suresi’nden sonra söylenmektedir. Aynı şekilde namazlarda da Fâtihâ’dan sonra söylenmesi Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir. Bu uygulamanın temelinde konuya dair rivayetler yer almaktadır. Söz konusu rivayetlerden hareketle farz, nâfile tüm namazlarda, Fâtihâ’dan sonra âmîn demenin sünnet olduğu konusunda mezhepler ittifak halindedir. Bununla birlikte cemaat halinde kılınan namazlarda âmîn lafzının imam veya cemaat tarafından söylenip söylenmeyeceği meselesi bir ihtilaf alanı, açıktan mı yoksa gizli mi söyleneceği de konuya dair ikinci ihtilaf noktasını oluşturur. İlk ihtilaf konusu, Mâlikî fakihlerle diğerleri arasındadır. Mâlikîlere göre cemaat halinde ve açıktan kılınan namazlarda âmîn lafzını imam değil sadece cemaat söyler. Diğer mezhep âlimlerine göre sünnet olan, imamla birlikte cemaatin de söylemesidir. İkinci ihtilaf alanı, bu tür namazlarda imamın ve cemaatin âmîn lafzını açıktan mı yoksa gizli mi söyleyecekleri meselesidir. Hanefîlere göre âmîn lafzını hem imam hem de cemaatin, Mâlikîlere göre ise sadece cemaatin gizli olarak söylemeleri sünnete uygun olan uygulamadır. Şâfiî ve Hanbelîler ise âmîn lafzının imam ve cemaat tarafından açıktan söylenmesinin sünnet olduğunu savunurlar. Uygulamadaki bu farklılık namazın sıhhatine zarar verecek bir durum değildir. Ancak mezheplere göre farklılık arz eden bu uygulamanın nereden kaynaklandığı merak konusu olmakta ve konuya dair birtakım soru işaretleri oluşmaktadır. Mezhepler arasında meseleyi ihtilaf hale getiren temel sebep, bu görüş sahiplerinin tamamını destekleyen rivayetlerin kaynaklarda yer almasıdır. Çalışmada söz konusu rivayetler sübut ve delalet açısından incelenmekte, özellikle de Hanefî fakihlerin hadisle istidlâl meselesine dair birtakım tespitler yapılmaya çalışılmaktadır.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi, mutlugulx@hotmail.com

Anahtar kelimeler: Hadis, Namaz, Âmin, Kiraat, Hanefî Mezhebi.

**THE PRONUNCIATION OF “AMEN” IN THE PRAYERS WHICH ARE RECITED
OPENLY: AN ANALYSIS CENTERED NARRATION**

All of the Islamic sects are in alliance that pronouncing the word of amen after the recitation of Surah al-Fatiha in all obligatory and supererogatory prayers is sunnah. The matter of controversy is that whether the pronunciation of the word of amen both by the Imam and jamaah is sunnah or not during the prayers performed with jamaah and in which the recitation is made loudly. This circumstance does not harm the validity of prayer. However, the source of this practice is wondered and creates some question marks about the topic. The main reason making this matter polemic is the fact that there are different traditions supporting the pronunciation of amen loudly or silently in the Hadith sources. In this article, the condition of these traditions in terms of authenticity and meaning will be examined and specifically, Hanafi scholars' usage of Hadith will be analyzed...

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İslam'ın beş temel esasından biri olan namaz, Allah tarafından farz kılınmış, detayları da Hz. Peygamber'in sünnetiyle şekillenmiştir. Müslümanlar tarafından her gün yerine getirilen namaz ibadetinin detaylarında ise mezheplere göre birtakım farklar bulunmaktadır. İftitâh tekberi alırken ellerin kulak veya omuz hizasına kadar kaldırılması, rükûdan kalkınca secdeye varmadan önce ellerin kaldırılması (raf'u'l-yedeyn), namazda secdeye varış veya secdeden kıyama kalkış şekli bunlardan bazılarıdır. Bu farklar mezheplere göre ihtilafli olmakla birlikte namazın sıhhatine zarar vermeyen uygulamalardır.

Cemaatle kılınan ve kiraatin cehrî yapıldığı namazlarda imamın Fâtihâ'yı tamamlamasının ardından âmîn lafzını söyleyip söylemeyeceği de bu farklı uygulamalardan biridir. Mâlikî fakihlere göre bu konuda sünnet olan, âmîn lafzını imamın değil cemaatin söylemesi iken, cumhura göre imamlarla birlikte cemaatin söylemesi sünnettir. Bu konudaki bir başka ihtilaf, cemaatle halinde kılınan cehrî namazlarda âmîn lafzının imam ve cemaat tarafından cehrî/açıktan mı yoksa hafî/gizli mi söylenmesidir. Şâfî ve Hanbelî fakihler hem imamın hem de cemaatin açıktan söylemesini sünnet kabul ederken, Hanefî ve Mâlikîlere göre sünnet olan gizli söylenmesidir.

Mezhepler arasındaki bu farklılıklara sebep olan husus, hadis kaynaklarında yer alan ve her iki uygulamayı da destekleyen rivayetlerin bulunmasıdır. Nitekim eserlerinde konuya yer veren müelliflerin, mezheplerinin görüşünü delillendirmek için bu rivayetlere yer verdikleri görülür. Bu çalışmada üzerinde durulacak hususlardan ilki, söz konusu rivayetlerin hadis ilmi açısından kritiği olacaktır.

Fıkhî hükümlerin hadisler üzerinden delillendirilmeye çalışıldığı eserlerde ve hadis şerhlerinde sened ve muhteva tenkidine dair ilkeler işletilerek bu meselenin ayrıntılı bir şekilde tartışıldığı görülür. Konuya dair delillerin böyle akademik bir çalışmada ele alınmasının bir diğer sebebi, söz konusu tenkid kriterlerinin fakih ve muhaddis kimlikleriyle ön plana çıkan müellifler tarafından rivayetler üzerinden nasıl işletildiğinin tespit edilmeye çalışılmasıdır. Bu hususta özellikle Hanefîlerin hadisle amel konusundaki yaklaşımları, rivayetleri sened ve metin açısından ele alış şekilleri, kendi görüşlerini hadisler üzerinden ve hadis ilminin kıstaslarını da kullanarak nasıl savdukları, çalışmada üzerinde durulacak hususlardandır. Nitekim ehl-i hadis tarafından sık sık Hanefî fakihlere hadisler üzerinden eleştiriler getirildiği malumdur. Makalede Hanefîlerin kendilerine yöneltilen tenkitlere nasıl cevap vermeye çalıştıkları ve bu cevapların hadis ilmi açısından değeri, fıkhî bir meselede vârid olan hadisler çerçevesinde sorgulanmaya çalışılacaktır.

A. “Âmîn” Lafzının Namazlarda Söylenmesi

“Âmîn” lafzı, genelde dua cümlelerinden sonra isteklerin kabul edilmesini temenni anlamında kullanılan bir tabirdir. Kelime Arapçada inanmak, güvenmek manasına gelen “e-m-n” kökünden türemiştir. Benzer anlamda Yahudi ve Hristiyanlar tarafından da “amen” şeklinde telaffuz edilen kelimenin Arapçaya İbranice veya Süryaniceden geçtiğine dair iddialar vardır.¹ Âmîn kelimesinin hiçbir mushafta yer almadığı ve Kur’an’da geçmediği konusunda ulemâ arasında icma bulunmaktadır.² Bazı hadis

¹ Sargon Erdem, “Âmîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 62. Âmîn lafzının Kur’an’da ve Arap dilinde kullanımı konusunda şu kaynağa bakılabilir: Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’an*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvudî, 1. Bs (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1412), 92. Âmîn lafzının semantik tahlili ve kökeni konusunda da şu kaynağa bakılabilir: Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd el-Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Hâlid b. İbrahim el-Mısırî, 1. Bs (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1999), 4: 190.

² Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmızı’t-te’vîl*, 3. Bs (Beyrut: Dâru’l-Kitâbü’l-Arabî, 1407), 1: 18. Bazı Hanefî kaynaklarda âmîn lafzının namazlarda da bu sebeple Kur’an gibi açıktan okunmasının uygun görülmediği ifade edilmiş, hatta mushaflara yazılmasının caiz olmadığı konusunda icmanın bulunduğundan

kaynaklarında âmîn lafzının önemini bildirmek üzere şu rivayetlere yer verilmiştir: “Âmîn, Allah’ın isimlerinden biridir.”³ “Duanın sonunda söylenen âmîn, sayfanın sonuna vurulan mühür gibidir. Duasını bu lafızla mühürleyene icabet etmek vacip olur.”⁴

Âmîn lafzı günlük hayatta sadece namazlarda değil namaz haricinde de sürekli olarak Müslümanın dilinde bir dua cümlesidir. Bununla birlikte gerek münferit gerekse cemaat halinde kılınan namazlarda, Hz. Peygamber’in tavsiye ve uygulaması sebebiyle, Fâtihâ Sûresi’nden sonra âmîn lafzının söylenmesi sünnet ve mendûb sayılmıştır. Ancak bunun nasıl söyleneceği ile imam veya cemaat tarafından söylenip söylenmeyeceği konusunda mezhepler arasında bazı ihtilaflar bulunmaktadır.

Namazda âmîn lafzını söylemenin sünnet olduğu noktasında ittifak edilen hususlar şunlardır:⁵

- Farz veya nafil olsun, münferit olarak kılınan bütün namazlarda, Fâtihâ’dan sonra âmîn demek bütün mezheplere göre sünnettir. Bu hususta herhangi bir görüş ayrılığı bilinmemektedir.
- Cemaatle kılınan ve kıraatin gizli okunduğu namazlarda imamın da, şayet imamın arkasında Fâtihâ’yı okuyorsa muktedînin de âmîn lafzını gizli bir şekilde söylemesi sünnettir.
- Cemaatle kılınan ve kıraatin cehrî okunduğu namazlarda muktedînin âmîn lafzını söylemesi sünnettir. Bu hususta mezheplerin tamamı Ebû Hureyre tarafından nakledilen şu meşhur rivayeti delil olarak kullanır:

“İmam namazda âmîn dediğinde siz de deyiniz. Zira âmîn sözü meleklerin o andaki âmîn lafzına denk gelen kimsenin geçmiş günahları

bahsedilmiştir. Bk. Ebu’l-Hasan Nûreddîn Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu Mişkâti’l-mesâbih*, 1. Bs (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1422), 2: 696.

³ Abdürrezzâk Ebû Bekr b. Hemmâm es-San’ânî, *Musannef*, thk. Habîburrahmân A’zamî, 2. Bs (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1403), 2: 98-99; İbn Ebî Şeybe Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, thk. Yûsuf Kemâl el-Hût, 1. Bs (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 2: 188. Bu rivayeti tâbiûndan Hilâl b. Yesâf ile Mücâhid maktû olarak nakletmişlerdir. Ancak muhtevasına bakıldığında sahâbe veya tâbiûnun kendiliğinden bilmesinin pek mümkün olmadığı bir konu olduğu için rivayetin hükmen merfû sayılacağı söylenebilir.

⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 171. Bu rivayet isnadında yer alan Subeyh b. Muhriz el-Hımsî’nin meçhul olması sebebiyle zayıf sayılmıştır. Çünkü kendisinden Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî dışında hadis nakleden başka bir kimse bilinmemektedir. Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde de yukarıdaki hadis dışında başka rivayeti yoktur. Bk. Mizzî Yûsuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, 1. Bs (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1980), 13: 111.

⁵ Komisyon, *el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf, 1427), 1: 110.

bağışlanır.”⁶

Bazı kaynaklarda rivayetin sonunda şöyle bir ilave yer almaktadır: “İbn Şihâb demiştir ki, Hz. Peygamber de ‘âmîn’ derdi.”⁷

Konuya dair mezhepler arasında ihtilafı iki mesele bulunmaktadır. Bunlardan biri cehrî namazlarda âmîn lafzını imamın söyleyip söylemeyeceği, diğeri de yine cehrî namazlarda âmîn lafzını imam ve cemaatin açıktan mı yoksa gizli mi söylemesi gerektiği ile ilgilidir.

İlk konu Mâlikîlerle diğeri mezhepler arasında ihtilafıdır. Mâlikî Mezhebi’ne göre cehrî namazlarda imam sadece Fâtihâ’yı okur, âmîn lafzını ne açıktan ne de gizli olarak söyler. Sünnet olan, âmîn lafzını imamın değil cemaatin söylemesidir.⁸ Zira Ebû Hureyre’den nakledilen: “*İmam غَيْرِ الْمُعْضُوبِ* *غَيْرِ الْمُعْضُوبِ* diyerek Fâtihâ’yı tamamladığında, âmîn deyiniz. Çünkü kimin bu sözü meleklere âmîn demesine denk gelirse geçmiş günahları bağışlanır.”⁹ şeklindeki rivayet Mâlikîlere göre âmîn lafzını imamın değil cemaatin demesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, Fâtihâ okumayı ve âmîn demeyi imamla cemaat arasında taksim etmiştir. Taksim ise ortaklığa engeldir. Buna göre cehrî namazlarda Fâtihâ’yı imam okur, âmîn lafzını ise sadece cemaat söyler. Bu görüşte olan Mâlikîlerin, Hz. Peygamber’in “*İmam namazda âmîn dediğinde siz de deyiniz...*” şeklindeki yukarıdaki rivayetini zorlama sayılacak bir yoruma giderek “*إِذَا أَمَّنَ الْإِمَامُ: إِذَا بَلَغَ*” / *مَكَانَ التَّأْمِينِ* / İmamın âmîn denilecek kısma ulaşması (yani Fâtihâ’yı

⁶ Buhârî, “Ezan”, 110; Müslim, “Salât”, 72; Tirmizî, “Salât”, 185; Ebû Dâvûd, “Salât”, 171; Nesâî, “İftitâh”, 33; Mâlik, “Salât”, 80; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 37.

⁷ Buhârî, “Ezan”, 110; Müslim, “Salât”, 72; Ebû Dâvûd, “Salât”, 171; Mâlik, “Salât”, 80; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 37.

⁸ Mâlikî Mezhebi’nde kabul edilen bu görüş, Mısır fukahâsına nispet edilmektedir. Medînelilerin Mâlik’ten aktardığı görüş ise cumhurun uygulamasıyla örtüşmektedir. İmamın âmîn dememesi gerektiği yönünde Mâlikîlerin görüşüyle örtüşen bir görüş, Hasan b. Ziyâd kanalıyla Ebû Hanife’den nakledilmiş, ancak bu nakil zayıf sayılmıştır. Bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Ali Muhammed Muavviz Sâlim Muhammed Atâ, 1. Bs (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2000), 1: 474; Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1993), 1: 33; Ebu’l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesit* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2004), 156; Ziyâüddîn Halil b. İshâk b. Musa, *et-Tavdîh fî şerhi Muhtasari İbn Hâcib*, thk. Ahmed b. Abdülkerim Necib (Merkezü Necîbeviyye, 2008), 343.

⁹ Buhârî, “Ezân”, 112; “Tefsîru’l-Kur’an”, 2; Ebû Dâvûd, “Salât”, 171; Nesâî, “İftitâh”, 33; Mâlik, “Mevâkîtü’s-salât”, 253; Dârimî, “Salât”, 38.

bitirmesidir)”¹⁰ şeklinde tevil ettikleri görülür.

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise, Fâtihâ’yı tamamladıktan sonra imamın âmîn lafzını söylemesi sünnettir. Hanefî fakihler, Mâlikîlerin görüşünü dayandığı yukarıdaki rivayetten imamın âmîn lafzını gizli söylemesinin sünnet olduğu sonucunu çıkarırlar. Çünkü Hz. Peygamber cemaatin âmîn demesini imamın âmîn demesine değil, “وَلَا الضَّالِّينَ” demesine yani Fâtihâ’yı bitirmesine bağlamıştır. İmam âmîn lafzını açıktan söyleyecek olsa idi Hz. Peygamber, cemaatin âmîn demesi gerektiğini imamın âmîn demesine bağlardı.¹¹ Bu konuda Hanefîler, Ebû Hureyre’den nakledilen şu rivayeti de delil olarak kullanırlar: “*İmam “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” deyip Fâtihâ’yı tamamladığında, sizler de âmîn deyiniz. Çünkü o anda melekler de âmîn der, imam da âmîn der. Kimin âmîn lafzı meleklerinkiyle aynı ana denk gelirse (örtüşürse), geçmiş günahları bağışlanır.*”¹² Şâfiî ve Hanbelî fakihler ise Mâlikîlere karşı yukarıda Ebû Hureyre tarafından nakledilen “*İmam namazda âmîn dediğinde siz de deyiniz.*”¹³ rivayeti ile çalışmamızın ilerleyen sayfalarında üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacak olan Vâil b. Hucr¹⁴ ve Bilâl-i Habeşî’den¹⁵ gelen haberleri öne sürerler.¹⁶

Âmîn lafzını imamın da söylemesi gerektiğine açıkça delalet eden söz konusu rivayetlerden dolayı, Mâlikîlerle ihtilaflarında cumhurun konuya

¹⁰ Kâdî Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1: 11; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 156.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, t.y.), 1: 11; Serahsî, *Mebûsât*, 1: 32; Ebû Bekir Alâuddîn b. Mesud el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 1: 207.

¹² Bk. Nesâî, “İftitâh”, 33; Dârimî, “Salât”, 39; Abdürrezzâk, *Musannef*, 2: 97; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12: 112. Hz. Peygamber’in bu hadiste “o anda imam da âmîn der” ifadesinden, imamın âmîn lafzını açıktan söylemediği çok net anlaşılmaktadır. Bk. Zafer Ahmed et-Tehânevî, *İ'lâü's-sünen* (Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1415), 2:231.

¹³ Buhârî, “Ezan”, 110; Müslim, “Salât”, 72.

¹⁴ Söz konusu rivayet için bk. Tirmizî, “Salât”, 184; Ebû Dâvûd, “Salât”, 171; Nesâî, “İftitâh”, 4; Dârimî, “Salât”, 39. Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutni, *Sünen*, thk. Şuayb Arnavût, Hasan Abdülmün'im Şelebi, 1. Bs (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004), 2: 127; Bilâl-i Habeşî rivayeti için bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 171; Abdürrezzâk, *Musannef*, 2: 96; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39: 315, 343.

¹⁵ Rivayet için bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 171; Abdürrezzâk, *Musannef*, 2: 96; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39: 315, 343.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990), 7: 212; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 2: 110; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 1: 352.

dair görüşünün daha sağlam olduğu söylenebilir.

Namazda âmîn denmesi meselesinde ihtilaf edilen konulardan ikincisi, cemaatle kılınan ve kıraatin cehrî olduğu namazlarda âmîn lafzının açıktan mı yoksa gizli söylemesinin mi sünnet olduğudur. Genel olarak mezheplerin konuya dair yaklaşımları şöyledir: Şâfiî ve Hanbelî fakihlere göre bu konuda sünnet olan, Fâtihâ'yı tamamladıktan sonra hem imamın hem de cemaatin âmîn lafzını açıktan söylemesidir. Hatta imam söylemezse cemaatin imama hatırlatması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁷ Buna mukabil Hanefîler imamın da cemaatin de gizli söylemesini, Mâlikîler ise imam hiç söylemese de cemaatin gizli söylemesini sünnet sayarlar.¹⁸ Ancak hem İmam Mâlik'ten hem de Ahmed b. Hanbel'den bu konuda iki farklı görüş nakledilmektedir.¹⁹ Bu sebeple, bu hususta asıl ihtilafın Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasında yaşandığı, dolayısıyla bu mezheplere ait usûl ve furû eserlerinde konu üzerinde daha fazla durulduğu görülür. Aşağıda Şâfiî ve Hanefî fıkıhındaki bu farklı uygulamaya kaynak gösterilen delillerin sübut ve delalet açısından sıhhat değeri üzerinde durulacaktır.

B. Cehrî Söylenmesini Savunanların Delilleri

Cemaatle kılınan cehrî namazlarda Fâtihâ Suresi'nden sonra âmîn lafzının açıktan söylenmesinin sünnet olduğunu savunan mezheplerin, şu rivayetleri delil olarak öne sürdükleri görülür.

1. Vâil b. Hucr Rivayeti

Konuyu tartışan ulemanın üzerinde en çok durduğu rivayet, Vâil b. Hucr (ö. 51/671) tarafından nakledilen haberdır. Çünkü Vâil'den aynı konuda hem Hanefîlerin hem de Şâfiî ve Hanbelîlerin görüşünü destekleyecek tarzda birbirine muhalif iki farklı rivayet nakledilmektedir. Rivayetin Şâfiî ve Hanbelîlerin delil olarak kullandıkları tarik Vâil b. Hucr'dan şöyle nakledilmektedir: "Hz. Peygamber'in (namazda) **عَبَّرَ الْمَغْضُوبَ عَلَيْهِمْ وَلَا** {الصَّالِينَ} ayetini okuduğunu duydum. Hemen peşinden "âmîn" dedi ve sesini uzattı."²⁰

Rivayetin yer aldığı kaynakların senedleri bir araya getirildiğinde

¹⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 1: 131; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 352.

¹⁸ Bk. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 1: 474; Serahsî, *Mebûsât*, 1: 32; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 156.

¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 353.

²⁰ Tirmizî, "Salât", 184; Ebû Dâvûd, "Salât", 171; Nesâî, "İftitâh", 4; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 34; Dârimî, "Salât", 39; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31: 136; Dârekutnî, *Sünen*, 2: 127.

Burada isnad şemasına dair bazı açıklamalarda bulunmak gerekmektedir.

Rivayeti Sele b. Küheyl'den nakleden Şu'be b. Haccâc tariki aşağıda müstakil bir tabloda ayrıca ele alınacağı için şemada gösterilmemiştir. Rivayet Vâil b. Hucr'dan nakledilmesine rağmen lafızlarda yer alan birtakım farklar mana rivayetinden kaynaklanmakta olup, aşağıda buna da ayrıca değinilecektir. Tirmizî'de el-Alâ b. Sâlih rivayetinin senedi zikredilmiş ve "nehvehû" diyerek bir üstteki Süfyân rivayetine atıf yapılmıştır. Bu benzerlikten hareketle el-Alâ tarihinin metni şemada "مَدَّ بِهَا صَوْتَهُ" şeklinde gösterilmiştir. Ebû Davud, Süfyân'ın mütâbii olarak zikrettiği ve "فجره بآمين" lafzıyla yer verdiği tarihte el-Alâ b. Sâlih'in ismini Ali b. Sâlih olarak zikretmiştir. Hadis münekkitleri buradaki ismin Ali değil el-Alâ b. Sâlih olması gerektiğini, Ebû Davud'un senedinde yer alan bu farklılığın vehimden kaynaklanan bir hata olduğunu belirtmişlerdir.²¹

Yukarıdaki şema incelendiğinde rivayeti Vâil b. Hucr'dan sadece iki kişinin naklettiği görülür. Bunlardan biri Vâil'in oğlu olan Abdülcebbâr b. Vâil'dir (ö. 112/730). Cerh tadil âlimleri Abdülcebbâr'ı, hadis nakli konusunda güvenilir saymışlardır.²² Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Abdülcebbâr'ı "sebt" (sağlam) olarak vasıflandırmış, ancak babasından hiç hadis duymadığını, ondan naklettiği hadisleri diğer aile fertlerinden aldığını söylemiştir.²³ Buhârî (ö. 256/870) de Vâil'in, oğlu Abdülcebbâr dünyaya gelmeden altı ay önce vefat ettiğini, babasından naklettiği hadisleri kardeşi Alkame b. Vâil'den aldığını belirtmiştir.²⁴

Rivayeti Vâil'den nakleden bir diğer râvi Ebu'l-Anbes Hucr b. Anbes'tir. Yahya b. Maîn, Hucr'u "Kufeli meşhur bir şeyh" olarak vasıflandırmış,²⁵ İbn Hibbân (ö. 354/965) da *es-Sikât* isimli eserinde onu da zikretmiştir.²⁶ Hatîb onun hakkında "İmamlardan çoğunun hadisini delil olarak kullandıkları sika

²¹ Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22: 513; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8: 184.

²² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1. Bs (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952), 6: 30.

²³ Ebû Zekeriya Yahya b. Maîn el-Bağdâdî, *Târîhu Yahya b. Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, 1. Bs (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1979), 3: 11.

²⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, t.y.), 6: 106.

²⁵ Yahya b. Maîn, *Târîhu Yahya b. Maîn*, 1: 94.

²⁶ Muhammed b. Ahmed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, 1. Bs (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973), 4: 177.

bir kimsedir” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁷

Hadisin senesinde yer alan diğer râviler incelendiğinde, hadisin her iki tarikiinde yer alan gerek Abdülcebbâr’dan nakleden Ebû İshâk es-Sebîî (ö. 127/745) ve talebelerinin, gerekse Seleme b. Küheyl (ö. 121/739), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve rivayeti onlardan alan râvilerin hadis rivayeti açısından güvenilir oldukları görülür. Rivayete yer veren Tirmizî (ö. 279/892), hadise hasen hükmünü vermiştir.²⁸ Rivayetin sıhhati hakkında sonuç olarak, birbirini destekleyen tariklerin de varlığı düşünüldüğünde en azından *sahih li ğayrihî* hükmünün verileceği söylenebilir.

Rivayetin “وَمَدَّ بِهَا صَوْتَهُ / sesini uzatarak söyledi” şekli hadis kaynaklarında Sevrî – Seleme b. Küheyl – Hucr b. Anbes – Vâil b. Hucr tarikiyle nakledilmektedir. Ancak bazı kaynaklarda hadisin son tarafının bu lafızlarla değil de “وَرَفَعَ بِهَا صَوْتَهُ / sesini yükselterek söyledi” şeklinde,²⁹ Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) yer verdiği farklı bir tarikte, Süfyân dışında Seleme’nin başka bir râvisi olan el-Alâ b. Sâlih’ten (ö. 154/771) “فَجَهَرَ بِأَمِّنٍ / açıktan âmîn dedi” lafızıyla nakledilmektedir.³⁰ Abdülcebbâr tarikiinde ise İbn Mâce’de (ö. 273/887) “قَالَ: آمِينَ فَسَمِعْنَاهَا مِنْهُ / “âmîn” dedi, biz de onu işittik” lafızıyla,³¹ Nesâî’de (ö. 303/915) ise “يَرْفَعُ بِهَا صَوْتَهُ” şeklinde geçmektedir.³²

Yukarıdaki rivayetin en yaygın isnadı İbn Mehdî (ö. 198/813), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Vekî (ö. 197/812) kanalıyla Süfyân – Seleme – Hucr – Vâil – Hz. Peygamber yoluyla gelen tariktir. Ve bu tarikle hadisi nakledenlerin tamamı rivayeti “يَمُدُّ بِهَا صَوْتَهُ” şeklinde nakletmektedir.³³ Bizim

²⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1. Bs (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417), 8: 268. Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3: 266-267; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 5: 474. Yahya’nın değerlendirmesinde geçen “şeyh” ifadesinin tadilin alt mertebelerinden birine delalet ettiği, İbn Hibbân’ın râvileri sika olarak değerlendirmede mütesâhil olduğu burada zikredilmelidir. Ancak râvinin mütâbiinin bulunması, rivayetin kabul ile telakki edilmesi ve selefin ameliyle desteklenmesi gibi sebeplerle bunun rivayeti zayıf kıldığını söylemek de kanaatimizce doğru değildir.

²⁸ Tirmizî, “Salât”, 184.

²⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 171; Dârimî, “Salât”, 39; Dârekutnî, *Sünen*, 2: 128.

³⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 171.

³¹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 14.

³² Nesâî, “İftitâh”, 4.

³³ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 14; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31: 136; Dârekutnî, *Sünen*, 2: 127. Buna dair makalenin ikinci kısmında bir değerlendirme yapılacaktır.

kanaatimiz lafzın asıl şeklinin "مُدَّ بِمَا صَوْتُهُ" olduğu, diğerlerinin ise mana rivayetinden kaynaklanan değişiklikler olduğu yönündedir. Çünkü hadisi "مُدَّ بِمَا صَوْتُهُ" lafızlarından farklı olarak Süfyân es-Sevrî'den nakleden Muhammed b. Kesîr, Firyâbî ve Muhâribî'nin bu lafızlarla nakleden İbn Mehdî, Yahyâ ve Vekî ile kıyaslandığında zabt yönünden daha aşağıda oldukları söylenebilir. Çünkü gerek Abdurrahman b. Mehdî gerekse Vekî b. el-Cerrâh hadis ilminde adalet ve zabt açısından en güvenilir kişiler arasında yer almaktadırlar.³⁴ Ancak bu râvilerden her ne kadar aralarında derece farkı olsa da tamamının sika olmaları sebebiyle Sevrî'nin rivayeti her iki şekilde (mana rivayetiyle) naklettiği de söylenebilir.

Dârekutnî (ö. 385/995) rivayetin "وَرَفَعَ بِمَا صَوْتُهُ" şeklindeki metnini İbn Ömer'den de nakletmiş, ancak rivayetin, senedindeki Bahr es-Sekâ'dan (ö.160/777) dolayı zayıf olduğunu³⁵ ifade etmiştir.³⁶ Tirmizî bu hususta Hz. Ali ve Ebû Hureyre'den de rivayetin bulunduğunu bildirmiş, ancak hangi rivayetler olduklarını zikretmemiştir. Bu konuda Hz. Ali'den gelen tek rivayet İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçmekte, ancak o rivayette âmîn lafzının gizli veya açık okunduğuna dair bir işaret yer almamaktadır.³⁷ Tirmizî'nin işaret ettiği Ebû Hureyre rivayeti bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

2. Ebû Hureyre Rivayeti

Âmîn lafzının açıktan söylenmesi gerektiğini savunanların Ebû Hureyre tarafından nakledilen rivayeti de delil olarak kullandıkları görülür. Muhammed b. Beşşâr – Safvân b. İsa – Bişr b. Râfi – İbn Ammi Ebû Hureyre – Ebû Hureyre tarikiyle gelen rivayetin metni şöyledir:

"Hz. Peygamber namazda Fâtihâ'nın son ayetini okuduğunda "âmîn"

³⁴ Her iki hadis âlimi hakkında şu kaynakta yer alan bilgilere göz atmak bile bu konuda yeterli olacaktır. İbn Receb el-Hanbelî Zeynüddîn Ebu'l-Ferec, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Nureddîn İtr, 3. Bs (Kahire: Dâru's-Selâm, 2016), 1: 196-202.

³⁵ Dârekutnî'de ismi Bahr es-Sikâ olarak zikredilse de tabakât eserlerinde es-Sekâ şeklinde yer almaktadır. Bahr es-Sekâ hakkında Yahya b. Mâin "lâ yuktebu hadîsuhû (hadisleri yazılmaz)", Ebû Hâtim "zayıftır", Nesâî de "metrûkü'l-hadis" demiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 418; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2: 229.

³⁶ Dârekutnî, *Sünen*, 2: 133.

³⁷ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 14. Bûsirî, bu rivayetin senedinde yer alan Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın hadis alimlerinin çoğu tarafından zayıf sayıldığını, ancak şahidleri tarafından desteklendiğini ifade etmiştir. Bk. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed el-Bûsirî, *Misbâhu'z-zücâce fî zevâidi İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Müntakî, 2. Bs. (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403), 1: 106.

lafzını, cemaatten ön saftakilerin duyacağı şekilde (yüksek sesle) söylerdi.”³⁸

Rivayet aynı senedle İbn Mâce’de şu lafızlarla yer almaktadır:

“İnsanlar âmîn demeyi terk ettiler. Hz. Peygamber Fâtihâ’yı tamamladığında, ilk saftakilerin duyacağı şekilde “âmîn” derdi. Mescid âmîn seslerinden uğuldardı/titrirdi.”³⁹

Hem Ebû Dâvûd hem de İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde yer alan bu iki rivayet, ortak râvileri olan Bısr b. Râfi’den dolayı zayıf sayılmıştır.⁴⁰ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Tirmizî ve Nesâî, Bısr’ın zayıf olduğunu belirtmiş, Buhârî de “hadislerinin mütâbii yoktur” demiştir. Yahyâ b. Maîn onun hakkında “münker hadisler nakleden Kûfeli bir şeyhtir” derken, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) onu “doğru düzgün bir hadisini bile göremeyeceğin zayıf ve münker bir râvidir” lafızlarıyla cerhetmiştir.⁴¹

Rivayetin zayıf sayılmasına sebep olan bir başka husus, senedde yer alan İbn Ammi Ebî Hureyre’nin meçhul olmasıdır. Nitekim kendisinden Bısr b. Râfi dışında hadis rivayet eden bir râvi bilinmemektedir.⁴² İbn Mâce’nin zevâidinden sayılan bu rivayet, Bûsirî (ö. 840/1436) tarafından da zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁴³

Benzer bir rivayet Ümmü’l-Husayn’dan da gelmektedir: O, Hz. Peygamber’in arkasında namaz kıldığını, O’nun { وَلَا الضَّالِّينَ } diyerek Fâtihâ’yı bitirdiğinde âmîn dediğini, kendisinin de kadınlar safında olmasına rağmen Hz. Peygamber’in sesini duyduğunu söylemiştir.⁴⁴ Ancak bu rivayet,

³⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 172. Rivâyet Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde İbn Şihâb ez-Zührî’den mürsel olarak nakledilmektedir. Bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 2: 95. Rivayetin İbn Hibbân’ın *Sahîh*’i ile Hâkim’in *Müstedrek*’inde yer aldığı bazı kaynaklarda zikredilse de (bk. Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah ez-Zeylaî, *Nasbü’r-râye li ehâdîsi’l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, 1. Bs (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1997), 1: 371) araştırmamız sonucunda söz konusu kaynaklarda rivayetin geçtiğini tespit edemedik.

³⁹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 14.

⁴⁰ Ali b. Muhammed b. Abdülmelik b. el-Kattân, *Beyânü’l-vehm ve’l-ihâm fî Kitâbi’l-ahkâm*, thk. Hüseyin Âyet Saîd (Riyad: Dâru Taybe, 1997), 3: 15.

⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2:357 (منكر الحديث لا ترى له حديثا قائما); Ebû Ahmed İbn Adî el-Cürçânî, *el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl*, thk. Ali Muavviz Âdil Ahmed Abdülmevcûd, 1. Bs (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 2: 164; Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkîn*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1406), 1: 142.

⁴² İbnü’l-Kattân, *Beyânü’l-vehm ve’l-ihâm*, 3: 156; Zeylaî, *Nasbü’r-râye*, 1: 371. Şâmile programı içerisindeki hadis kaynaklarından yapılan arama sonucunda, Ebû Abdillâh’tan Bısr b. Râfi dışında hadis nakleden başka bir râvinin bulunmadığı görülmektedir.

⁴³ Bk. Bûsirî, *Misbâhu’z-züccâe*, 1: 106.

⁴⁴ Ebû Yakûb İshâk b. Râhûye el-Mervezî, *Müsned*, thk. Abdüfgafûr b. Abdülhak, 1. Bs (Medine: Mektebetü’l-İmân, 1991), 5: 244; Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî,

senedinde yer alan İsmail b. Müslim'den dolayı zayıf sayılmıştır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "münkeru'l-hadîs", Yahya b. Maîn "leyse bi şey", Ali b. el-Medîni de (ö. 234/848) "lâ yuktebu hadîsühû" demiştir.⁴⁵

Sonuç olarak âmîn lafzının cehrî kılınan namazlarda imam tarafından açıktan okunması konusunda Ebû Hureyre ve Ümmü'l-Husayn rivayetlerinin senedlerinde yer alan bazı râvileri hakkındaki cerh ifadelerinin ağırlıkları sebebiyle, delil olamayacak derecede zayıf (şedîdü'd-da'f) olduklarını söyleyebiliriz. Sahih tariklerin kendilerini desteklemesiyle hasen seviyesine çıkamayacakları gibi, başka zayıf tarikleri de destekleme (mütâbaât) niteliğine sahip değildirlere.

3. İbn Abbas Rivayeti

Şâfiî fakihlerin âmîn lafzının cehrî olması gerektiği konusunda kullandıkları bir diğer rivayet İbn Abbas'tan nakledilen şu hadistir⁴⁶:

"Yahudiler hiçbir şeyinize, âmîn lafzını söylemenizden daha çok haset etmezler. Öyleyse âmîn sözünü çokça söyleyiniz."⁴⁷

Bu rivayet de senedinde yer alan Talha b. Amr el-Hadramî'den (ö. 152/769) dolayı zayıf sayılmıştır. Yahya b. Maîn⁴⁸ ve Buhârî⁴⁹ onun "zayıf", Ahmed b. Hanbel de "metrûkü'l-hadîs" olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰

Bu rivayet farklı sened ve lafızlarla Hz. Âişe'den şöyle nakledilmiştir.

"Yahudiler hiçbir şeyinize, selâm ve âmîn lafızlarını söylemenizden daha çok haset etmezler."⁵¹

Bûsirî, İbn Mâce'nin zevâidinden olan bu rivayetin isnadının sahih ve râvilerin tamamının Müslim'in (ö. 261/875) râvilerinden olduğunu belirtmiştir.⁵² Rivayetin sened itibariyle sıhhat şartlarını taşıdığı söylenebilir. Nitekim *Sünen*'in tahkikini yapan Şuayb Arnavût (ö. 2016), Muhammed Fuâd Abdülbâkî (ö. 1968) ve Elbânî de (ö. 1999) rivayet için sahih hükmünü vermişlerdir.⁵³ Ancak delalet açısından rivayetin namazda

el-Mu'cemü'l-kebîr, thk. Hamdî b. Abdülmecîd, 2. Bs (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 25: 158.

⁴⁵ Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1: 372; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 199.

⁴⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2: 111.

⁴⁷ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 14.

⁴⁸ Yahya b. Maîn, *Târîhu Yahya b. Maîn*, 3: 75.

⁴⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4: 351.

⁵⁰ Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 478.

⁵¹ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 14.

⁵² Bûsirî, *Misbâhu'z-zücâce*, 1: 106.

⁵³ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 14.

âmîn lafzının yüksek sesle söylenmesi gerektiği konusunda açık olduğu söylenemez. Şöyle ki Hz. Peygamber'in bu tavsiyesinden, âmînin namazda denmesinin anlaşılacağı kadar, namaz dışında dualardan sonra söylenmesinin anlaşılması da mümkün gözükmemektedir.

4. Bilal-i Habeşî'nin Hz. Peygamber'i Uyarması ile İlgili Rivayet

Şâfiîlerin kullandıkları delillerden bir diğeri, müezzinlik yapan Bilâl-i Habeşî'nin Hz. Peygamber'i şu sözlerle uyardığı haberdır: “*Ey Allah'ın Rasûlü! Âmîn lafzını benden önce söylemeyin.*”⁵⁴

Bu rivayet, kendisine yer verilen hadis kaynaklarında Sevrî – Âsım – Ebû Osman – Bilâl-i Habeşî – Hz. Peygamber senediyle müsned olarak da, Ebû Osman'ın doğrudan Hz. Peygamber'den nakli şeklinde mürsel olarak da nakledilmiştir. Ebû Hâtim (ö. 277/890), rivayetin en sahih senedinin mürsel tariki olduğunu söylemiştir.⁵⁵ Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718), muhadramdır. Bizzat kendi ifadesine göre Hz. Peygamber döneminde müslüman olmasına rağmen ne Hz. Peygamber ne de Hz. Ebû Bekir'le görüşmüştür. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'ye gelmiş ve onunla görüşmüştür.⁵⁶ Rivayetin mürsel sayılma sebebi Ebû Osman'ın Bilâl-i Habeşî ile görüşmemesi olabilir. Nitekim Aynî (ö. 855/1451) bu görüştedir.⁵⁷ Bir başka sebep, Ebû Osman'ın Bilal'in Hz. Peygamber'le diyalogunu sanki görmüş gibi nakletmesidir. Söz konusu olaya şahit olmadığı ise kesindir. İbn Hacer (ö. 852/1449) rivayetin mürsel sayılmasını buna ve hadisin “an” sîgası ile nakledilmesine bağlamıştır.⁵⁸ Mürsel tarikin daha sahih görülmesi, Ebû Osman'ın Bilâl ile görüşmemiş olma ihtimali ve rivayeti temrîz sîgası olan “an” ile nakletmesi sebebiyle olmalıdır.

Sened açısından munkatı olmasının yanı sıra rivayetin “âmîn” lafzını cemaatin açıktan söylemesine delaleti kesin gözükmemektedir. Bilâl-i Habeşî'nin Hz. Peygamber'i uyarma sebebi, Fâtihâ'yı bitirip sekte yaptığında

⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 171; Abdürrezzâk, *Musannef*, 2: 96; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39: 315, 343; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 1: 366; *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7: 191; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2: 36

⁵⁵ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, thk. Hâlid b. Abdurrahman Sa'd b. Abdullah, 1. Bs (Matâbiu'l-Hamîdî, 2006), 2: 207.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 7: 68.

⁵⁷ Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 6: 49.

⁵⁸ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Râbî b. Hâdî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984), 2: 591-593. Azimâbâdî her iki ihtimalin de geçerli olabileceğini belirterek rivayeti mürsel saymıştır. Muhammed Eşref b. Emîr Azimâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Davud*, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 3: 149.

kendisi de Fâtihâ'yı okuyup Peygamber'in âmîn lafzına yetişmek yani o sevabı elde etmek olabilir. Aynı şekilde o daha müezzinliği bitirmeden Hz. Peygamber'in namaza durup Fâtihâ'yı tamamlaması, onun da imamın "âmîn" lafzına yetişememesi korkusu olabilir.⁵⁹

Konuya dair benzer bir uygulama Ebû Hureyre'den de nakledilmektedir. Onun müezzin olarak böyle bir uyarıyı Medine'de Mervan b. el-Hakem'e (ö. 65/685); Bahreyn'de olduğu sıralarda da Alâ el-Hadramî'ye (ö. 21/642) yaptığı rivayet edilir.⁶⁰ Çünkü Ebû Hureyre hem müezzinlik yapıyor hem de arkada safları düzenlemekle meşgul oluyordu. Mervan ve Alâ namaza başlamada acele ettikleri için onları bu şekilde uyarmıştır.⁶¹ Buhârî bu rivayete muallak olarak (وَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يُنَادِي الْإِمَامَ لَا تَتَفَنَّي بِأَمِينٍ) şeklinde yer vermiştir.⁶² Ebû Hureyre'den nakledilen bu mevkûf haberden de kanaatimizce âmîn lafzının cehrî okunması sonucu doğrudan çıkartılamaz.

Buhârî, *Sahîh*'ine "cemaatin âmîn lafzını açıktan söylemesi" şeklinde bir bâb başlığı koymuştur. Ancak bâbın içerisinde sadece Ebû Hureyre tarikiyle gelen "İmam âmîn dediğinde siz de deyiniz..." şeklindeki yukarıdaki meşhur rivayete yer vermiştir. Rivayetin sonunda da İbn Şihâb ez-Zührî'den (ö. 124/742) "Hz. Peygamber de âmîn derdi" ziyadesini muallak olarak nakletmiştir.⁶³ Hanefî fakihler, rivayetin sonunda yer alan bu ziyadenin, muallak nakledilmesi sebebiyle, delil olamayacağını iddia ederler.⁶⁴

Âmîn lafzının açıktan söylenmesi gerektiğine dair yukarıda geçen rivayetlere, aynı şekilde gizli söylemesi gerektiğine dair aşağıda yer verilecek olan rivayetlere bakıldığında, tamamında cemaatten ziyade Hz. Peygamber'in âmîn demesinden bahsedildiği görülür. Konuyu tartışan fıkıh kaynakları ve hadis şerhlerinde Hz. Peygamber'in uygulamasının cemaatin de âmîn demesini belirleyeceği düşünülmüştür. Bunun sebebi şöyle açıklanabilir: Rivayetlerde geçen imam Hz. Peygamber olduğu, arkasındaki ashâb da ona tâbi oldukları için, cemaatin Hz. Peygamber nasıl davrandıysa öyle davranmaya çalıştığı kabul edilmiştir. Aynı şekilde cemaatin namazda imama tabi olması esas sayılır. Bu sebeple imamın âmîn lafzının açıktan veya gizli olması, cemaatin de öyle yapması gerektiği şeklinde anlaşılmış ve

⁵⁹ Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 4: 199-200; Halil Ahmed Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, 1. Bs (Haydarâbâd: Merkezün li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2006), 4: 454.

⁶⁰ Abdürrezzâk, *Musannef*, 2: 96; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 187.

⁶¹ Azimâbâdî, *Avnül-ma'bûd*, 3: 150.

⁶² Buhârî, "Ezan", 110.

⁶³ Buhârî, "Ezân", 110.

⁶⁴ Bk. Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 4: 198.

fakihler tarafından cemaatin âmîn demesi konusunda da delil olarak Hz Peygamber'in uygulamasına dair rivayetler kullanılmıştır.

Buraya kadar zikredilen delillerden de anlaşılacağı üzere Şâfiîlerin görüşlerini desteklemek için ileri sürdükleri en sağlam delil Vâil b. Hucr'dan nakledilen haber olmaktadır. Bunun dışındaki delillerden, Ebû Hureyre rivayeti sened itibariyle zayıftır ve amel edilmeye elverişli değildir. Âmîn denmesi konusunda Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilgili söylediği rivayetin İbn Abbas tariki zayıftır. Hz. Âişe'den gelen tarik ise sened açısından her ne kadar sahih olsa da kanaatimizce konuya delaleti açık değildir. Bilâl-i Habeşî'den nakledilen rivayet ise hem mürseldir hem de delaleti açık değildir. Sonuçta delil olmaya elverişli sadece Vâil rivayeti kalmaktadır. Bu rivayetin tahliline aşağıda Hanefî fakihlerin görüşleri değerlendirilirken de ayrıntılı olarak yer verilecektir.

C. Gizli Söylenmesini Savunanlar ve Delilleri

Cehrî kılınan namazlarda cemaatin âmîn lafzını gizli söylemesi gerektiği görüşünde olanlar Hanefî ve Mâlikî fakihlerdir. Mâlikî mezhebinde müftâ bih olan âmîn lafzının gizli söylenmesi olsa da, onların bu hususta iki farklı görüşe sahip oldukları belirtilmişti. Bu sebepten olsa gerek konunun daha ziyade Hanefî kaynaklarda tartışıldığı görülür.⁶⁵ Onların görüşlerini desteklemek için kullandıkları deliller şunlardır:

1. Duanın Gizli Yapılması Esastır

Dilcilere ve ulemanın geneline göre "âmîn" lafzı, "Allah'ım kabul buyur" manasında bir dua cümlesidir.⁶⁶ Hanefî fakihler, "Rabbimize yalvararak gizlice dua ediniz" (A'râf, 7/55) ayetinden hareketle 'duanın gizli ve huşû içerisinde yapılması evlâ olandır' görüşünü esas alarak, namazdaki âmîn lafzının da hem cemaat hem de imam tarafından gizli söylenmesi gerektiğini

⁶⁵ Hanefî imamlardan Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e ait eserlerde bu konudaki ihtilafa dair bir bilgiye rastlayamadığımızı belirtmek isteriz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyu delilleriyle ele alıp tartışan ilk Hanefî fakihi Kudûrî'dir (ö. 428/1037). Bk. Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cuma Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 2004), 2: 507-511. Bununla birlikte *Muvatta'*ın Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî nüshasında "İmam âmîn dediğinizde siz de âmîn deyiniz..." şeklindeki Ebû Hureyre rivayetini zikrettikten sonra İmam Muhammed'in konuya dair "İmam Fâtihâ'yı tamamladığında cemaat de imam da âmîn lafzını gizli olarak söylerler" şeklindeki tespiti yer almaktadır. Bk. Mâlik, *Muvatta*, (Şeybânî rivayeti), "Salât", 135.

⁶⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Garîbü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Sakr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1398), 12-13; Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nahhâs, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1409), 312; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 92.

iddia ederler. Diğer dualarda olduğu gibi namazlardaki âmîn ifadesi de ayette bahsedilen umum lafzın kapsamında değerlendirilmeli, gizlice ve tazarrû ile yapılmalıdır.⁶⁷ Bu sebeple Hanefilere göre duanın gizli söylenmesi *asıl* kabul edilir. Bir konuda haberler teâruz ettiğinde evlâ olan bu asla göre amel edilmesidir.⁶⁸

Hanefiler duada asıl olanın gizli yapılması olduğu hususunda Ebû Musa el-Eş'arî'den nakledilen şu rivayetin de kendilerini desteklediğini iddia ederler: Biz bir defasında Hz. Peygamber'le yolculuk yaparken, bir tepeye çıktığımızda sesimizi yükselterek tekbir ve tehlil getirmeye başladık. Hz. Peygamber bu yaptığımızı görünce şöyle buyurdu: "*Ey insanlar! Sakin olunuz. Siz sağır veya gâib birine yalvarmıyorsunuz. O, sizinle beraberdir. Her şeyi işitmekte ve görmektedir. İsmi mübarek, şanı da çok yücedir.*"⁶⁹ Bu rivayetin namazda âmîn lafzının gizli olarak söylenmesinin daha uygun olacağı hususuna delaleti kanaatimizce zayıftır. Çünkü bu iki konu birbirine kıyas edilemeyecek şeylerdir. Hz. Peygamber'in sahâbeyi uyarması, daha ziyade açık alanda neredeyse son sesleriyle bağırarak dua etmeleri sebebiyledir. Namazda âmîn lafzının bu şekilde söylenmesi ise pek mümkün değildir.

Hanefî Mezhebi kaynaklarında bu konuda delil olarak kullanılan "*Zikrin hayırlısı, gizli yapılanıdır*"⁷⁰ şeklinde bir rivayet daha yer almaktadır.⁷¹ Ancak bu rivayet, hadisi Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan nakleden Muhammed b. Abdîrrahman b. Ebî Lebîbe'den dolayı zayıf sayılmıştır. Her ne kadar İbn Hibbân (ö. 354/965) onu sika saysa da⁷² Yahya b. Maîn onun hakkında "*leyse hadîsühû bi şey' / hadisleri kullanılmaz, bir şey ifade etmez*" demiş,⁷³ Dârekutnî de *zayıf* bir râvi olduğunu söylemiştir.⁷⁴

Dua yerine geçen âmîn lafzının gizli söylenmesinin bir diğer hikmeti, Kur'an'a dâhil olmadığına belli edilmesidir. Gizli söylenmemiş olsa, Fâtihâ'dan bir kısım olarak anlaşılma ihtimali bulunmaktadır. Bu gerekçe ile Hz. Peygamber namazlarda âmîn lafzını, ta'lîm gibi bazı istisnai haller

⁶⁷ Kudûrî, *Tecrîd*, 2: 507; Serahsî, *Mebûsât*, 33.

⁶⁸ Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd el-Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2: 218.

⁶⁹ Buhârî, "Cihad ve Siyer", 130; Müslim, "Zikir ve Dua", 44; Ebû Dâvûd, "Salât", 361; Abdurrezzâk, *Musannef*, 5: 159; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 232.

⁷⁰ Muhammed b. Ahmed b. Hibbân el-Büstî, *Sahîh*, thk. Şuayb Arnavût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 3: 91.

⁷¹ Serahsî, *Mebûsât*, 1: 33; Zeynüddîn b. Nuceym b. İbrahim, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, t.y., 2: 46.

⁷² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5: 362.

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 319.

⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, 3: 76.

dışında, açıktan değil, gizli okumuştur.⁷⁵

2. Konu ile İlgili Rivayetler

Hanefî kaynaklarında mezhebin görüşünü delillendirmek için konu ile ilgili birden fazla rivayetin zikredildiği görülür.

a. Ebû Hureyre Rivayeti

Hanefîlerin delil olarak kullandıkları rivayetlerden biri Ebû Hureyre'den gelen şu haberdur:

“İmam namazda (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) dediğinde susunuz.”⁷⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Dârekutnî'nin *Sünen*'inde bulunan bu hadisin râvîlerinden Muhammed b. Yûnus el-Kedîmî (ö. 286) hadis münekkitleri tarafından genelde zayıf olarak nitelendirilen bir râvidir.⁷⁷ Hatta bazıları tarafından “mütthem bi'l-kezip” ve “kâzib” olarak vasıflandırılmıştır.⁷⁸ Neticede bu rivayet, sened açısından delil olmaya elverişli gözükmemektedir.

b. Semure b. Cündeb Rivayeti

Hanefîlerin görüşlerini desteklemek için kullandıkları bir diğer rivayet şöyledir:

Semure b. Cündeb, Hz. Peygamber'den namazda şu iki yerde sekte yapılacağını öğrendiğini söylemiştir: “İmam tekbir getirdikten sonra kıraate başlayana dek ve Fâtihâ'yı tamamladıktan sonra.” İmrân b. Husayn, Semure'nin naklettiği bu rivayeti duyduğunda kabul etmemiştir. Konuyu Medine'de yaşayan Übey b. Ka'b'a mektupla sorduklarında, o Semure'nin doğru söylediğini belirtmiştir.⁷⁹ Hanefîler bu ifadeden âmîn lafzının cehrî değil, hafî olması gerektiği sonucunu çıkarırlar. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber ilk sekteyi sübhâneke duasını okumak, ikincisini de âmîn lafzını içinden söylemek için yapmıştır.⁸⁰

Dârekutnî rivayeti zikrettikten sonra senede dair şöyle bir bilgi verir: Hadisin senedinde yer alan Hasan'ın (Hasan-ı Basrî) (ö. 110/728)

⁷⁵ Aynî, *el-Binâye*, 2: 217.

⁷⁶ Dârekutnî, *Sünen*, 2: 121.

⁷⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* (Medine: Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404), 3: 131; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1963), 4: 74-76.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4: 213.

⁷⁹ Tirmizî, “Salât”, 186; Ebû Dâvûd, “Salât”, 123; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33: 387; Dârekutnî, *Sünen*, 2: 134.

⁸⁰ Kudûrî, *Tecrid*, 2: 507; Tehânevî, *İ'laü's-sünen*, 2: 234.

Semure'den semâi ihtilafıdır. Onun Semure'den bizzat duyduğu tek bir hadis bilinmektedir. O da yeni doğan çocuklar için kesilmesi istenen kurbandan bahseden *akîka* rivayetidir.⁸¹ Ancak Tirmizî'nin *Câmi'*ine bakıldığında Hasan'ın Semure'den *akîka* rivayeti dışında da hadisler naklettiği ve Tirmizî tarafından bu rivayetlerin "Hasan'ın Semure'den semâi sahihtir" kaydıyla tashih edildikleri görülür.⁸²

Hadisi zikreden Hanefî âlimlerden hiçbirinin Dârekutnî'nin yukarıdaki değerlendirmesine yer vermedikleri görülür.⁸³ Bunun sebebi, onların da Hasan-ı Basrî'nin Semure'den semâinin sabit olduğunu düşünmeleri olsa gerektir. Bu değerlendirmeler neticesinde Semure rivayetinin sened açısından zayıf olmadığı ve Hanefîlerin görüşünü destekleyebilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Ancak bu rivayete delalet yönünden şöyle bir itirazda bulunulabilir: Hz. Peygamber ikinci sekteyi illa Hanefî fakihlerin iddia ettiği üzere cemaatin âmîn demesi için değil, belki Fâtihâ'yı okumaları için veya zamm-ı sure olarak ne okuyacağına karar vermek için de yapmış olabilir. Kanaatimizce bu, metnin delaleti açısından haklı bir itiraz olarak değerlendirilebilir.

c. Vâil b. Hucr Rivayeti

Konuya dair üzerinde en çok ihtilaf edilen rivayet, Vâil b. Hucr'un Hz. Peygamber'den naklettiği hadistir. Vâil b. Hucr'dan Hz. Peygamber'in âmîn lafzını gizli mi açıktan mı okuduğuna dair biri Şu'be diğeri Süfyân es-Sevrî tarikiyle iki hadis gelmektedir. Yukarıda rivayetin Şâfîîlerin kullandığı

⁸¹ Dârekutnî, *Sünen*, 2: 134. "Akîka" rivayetinin geçtiği kaynaklar için ayrıca bk. Buhârî, "Akîka", 2; Tirmizî, "Edâhî", 23; Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 21; Nesâî, "Akîka", 4.

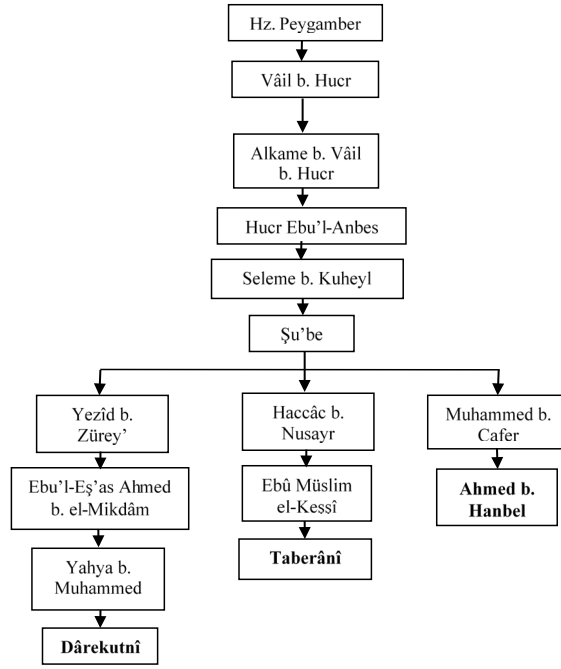
⁸² Mesela bk. Tirmizî, "Salât", 133; 172; "Cuma", 5; "Nikâh", 2; 20; "Büyü", 21; 60; "Ahkâm", 31; "Edâhî", 23. Nesâî de Hasan'ın Semure'den sadece bir hadis işittiğini, ancak Semure'den gelen rivayetleri yazdığı bir belgesinin olduğunu (الْحَسَنُ عَنْ سَمُرَةَ كِتَابًا) belirtmiştir. Bk. Nesâî, "Cuma", 8. Yahya b. Maîn, Hasan-ı Basrî'nin Semure'den hiçbir şey duymadığını, sadece Semure'den gelen rivayetlerin yazılı olduğu belgeye (kitaba) sahip olduğunu söylerken, Ali b. el-Medîni ve Buhârî, Hasan'ın Semure'den semâinin sabit olduğunu belirtmişlerdir. Yahya b. Maîn, *Târîhu Yahya b. Maîn*, 4: 229; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 2: 269. Tirmizî şârihi Mübârekfûrî (1865-1935), bu bilgileri zikrettikten sonra, Hasan-ı Basrî'nin Semure'den semâini nefyeden ve isbat eden görüşlerin bulunduğunu, bu tür konularda isbatın nefye mukaddem olduğunu (tercih edileceğini) belirtmiştir. Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi bi Şerhi Câmi't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 1: 455. Abdullah Aydın, Hasan'ın Semure'den rivayeti konusunda, ondan "mutlak olarak semâi vardır, ondan hiç hadis işitmemiştir ve sadece akîka rivayetini işitmiştir" şeklinde üç farklı görüşü sahipleriyle birlikte zikreder ve bunlardan tercihe şayan olanın ilki olduğunu belirtir. Bk. Abdullah Aydın, "Hasan Basri Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1988): 110.

⁸³ Kudûrî, *Tecrid*, 2: 507; Tehânevî, *İ'lâû's-sünen*, 2: 248.

Süfyân ve mütâbîlerinin tariklerine yer verilmişti. Hanefîlerin kullandığı Şu'be tariki ise şöyledir:

Şu'be - Seleme b. Küheyl – Hucr Ebu'l-Anbes – Alkame'den naklen Vâil b. Hucr şöyle demiştir: “Hz. Peygamber'le namaz kıldım. O'nun {عَبْرَ الْمَغْضُوبِ} عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ dediğinde, sesini kısarak “âmîn” dediğini işittim.”⁸⁴

Rivayetin yer aldığı kaynaklardaki senedler bir araya getirildiğinde isnad şeması şöyle olmaktadır:

Tirmizî rivayeti Şu'be ile kendisi arasındaki râvileri hafifederik muallak olarak zikretmiştir. O yüzden sened şemasında Tirmizî tarikine yer verilmemiştir.

Rivayeti değerlendiren Buhârî, Süfyân tarikinin Şu'be tarikinden daha sahih olduğunu söyler. Ona göre Şu'be, hadisi naklederken şu hataları yapmıştır:

1. Hucr b. el-Anbes'in ismini Hucr Ebu'l-Anbes şeklinde zikretmiştir. Söz konusu Hucr'un künyesi Ebu'l-Anbes değil Ebu's-Seken olmalıdır.
2. Hadisin senedinde yer almaması gerektiği halde Alkame'yi

⁸⁴ Tirmizî, “Salât”, 184; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31: 146; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 22: 44; Dârekutnî, *Sünen*, 2: 128.

zikretmiştir. Hâlbuki Hucr b. el-Anbes rivayeti Alkame vasıtasıyla değil doğrudan Vâil b. Hucr'dan almıştır.

3. Metnin sonundaki ifade Şu'be tarikindeki gibi "وأخفى بها صوته / *sesini kısarak 'âmîn' dedi*" şeklinde değil, "وَمَدَّ بِهَا صَوْتَهُ / *âmîn lafzını uzatarak söyledi*" şeklinde olmalıdır.⁸⁵

Tirmizî hadisi naklettikten sonra, Buhârî'nin bu değerlendirmelerini aynen nakleder. Ayrıca kendisi rivayeti Ebû Zür'a'ya (ö. 264/878) sorduğunu onun da Süfyan tarikini daha sahih bulduğunu bildirmiş, rivayeti Seleme'den nakleden Alâ b. Sâlih el-Esedî'nin de bu konuda Süfyan'ı desteklediğine dikkat çekmiştir.⁸⁶

Dârekutnî de "sesini kısarak âmîn dedi" ifadesinin Şu'be'den kaynaklanan bir vehim olduğunu söyler. Çünkü bu rivayeti Şu'be dışında Seleme b. Küheyl'den nakleden Süfyân es-Sevrî, Muhammed b. Seleme b. Küheyl ve başkaları, Şu'be'den farklı olarak "yüksek sesle âmîn dedi" ifadesiyle nakletmişlerdir. Rivayetin diğer tarikleri de sahih olduğu için Şu'be rivayeti bunlar karşısında şâz kalmıştır.⁸⁷

Bu değerlendirmeler neticesinde, Vâil b. Hucr rivayetinin Şu'be tarikinin Süfyân tariki karşısında zayıf kaldığı söylenebilir. Nitekim Hanefîlerden de İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349),⁸⁸ Abdülhak ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) ve Abdülhay el-Leknevî (1848-1886) gibi rivayetin Süfyân tarikinin daha sağlam olduğunu belirten âlimler bulunmaktadır.⁸⁹

Bununla birlikte, Şu'be tarîki hakkında hüküm verilmeden önce, bazı Hanefî fakihlerinin konu hakkındaki aşağıdaki değerlendirmelerinin de göz önünde bulundurulması yerinde olacaktır. Hanefîlerden hem fıkıh hem de hadis ilmine dair yazdığı eserlerle ön plan çıkan, bu sebeple de muhaddis fakih olarak isimlendirilebilecek olan Kudûrî (ö. 428/1037) ile Aynî, Şu'be rivayeti hakkındaki eleştirilere şöyle cevap vermeye çalışmışlardır:⁹⁰

1. Hadis ilminde *emîru'l-müminîn fi'l-hadîs* lakabıyla da meşhur olan

⁸⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3: 73.

⁸⁶ Tirmizî, "Salât", 184.

⁸⁷ Dârekutnî, *Sünen*, 2: 128.

⁸⁸ Ebu'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Osman İbnü't-Türkmânî, *el-Cevheru'n-nakî (Beyhakî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'sı ile birlikte)*, 1. Bs (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1346), 2: 58.

⁸⁹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 2: 61.

⁹⁰ Meseleye eserlerinde yer veren Hanefî müelliflerin çoğunun bu değerlendirmelere katıldığını söyleyebiliriz. Örneğin bk. Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 1: 295; Tehânevî, *İ'lâü's-sünen*, 2: 233-238.

Şu'be bu tür hatalarla itham edilecek bir râvi değildir.⁹¹

Süfyân-ı Sevrî hadis ilminde Şu'be'den genel olarak daha üstün görülmüş ve hatasının daha az olduğu belirtilmiş olsa da Şu'be'nin bu konuda haklı olması ihtimal dahilindedir. Nitekim bazı ricâl ve tabakât eserlerinde Hanefîlerin bu itirazını haklı çıkaracak bilgilere rastlamak mümkündür.⁹² Nitekim Buhârî, Şu'be'nin Süfyân'dan yirmi yaş kadar büyük olduğunu, ona hocalık ettiğini ve Süfyân'ın onun hakkında *emîru'l-müminin fi'l-hadîs* tabirini kullandığını zikreder.⁹³ Abdurrahman b. Mehdî, "Şu'be hadis ilminde imamdır" ifadesini kullanmış, Ali b. el-Medîni de, Yahya b. Said el-Kattân'dan (ö. 198/813) şu nakli yapmıştır: "Şu'be râviler, Süfyân ise hadis bâbları konusunda daha bilgilidir."⁹⁴ Şu'be'nin bu durumda Hucr'un ismi ve künyesi konusundaki Süfyân ile yaşadıkları bu ihtilafta haklı olma payı pek de uzak değildir.⁹⁵

2. Senedde yer alan ismin Hucr b. Anbes kadar Hucr Ebu'l-Anbes olması da mümkündür. Ebu's-Seken olan Hucr'un bir diğer künyesinin Ebu'l-Anbes olmasında bir sakınca yoktur.⁹⁶

Bu itirazın da haklı olma ihtimali vardır. Çünkü Müslim *el-Künâ ve'l-Esmâ* isimli eserinde Seleme b. Küheyl'in de talebesi olan bu râvinin künyesini Ebu's-Seken olarak değil Ebu'l-Anbes şeklinde vermiştir.⁹⁷ İbn Ebî Hatim de Ebu's-Seken künyesini zikrettikten sonra, Hucr'un Ebu'l-Anbes künyesiyle de bilindiğini belirtmiştir.⁹⁸ Benzer değerlendirmeyi farklı tarih ve tabakât eserlerinde görmek de mümkündür.⁹⁹

3. Hucr'un rivayeti Vâil'den doğrudan değil de Alkame vasıtasıyla almasına gelince, bu da Hucr'un daha âlî değil de nâzil isnadla hadis nakletmiş olabileceği ihtimali sebebiyle mümkündür.¹⁰⁰

⁹¹ Kudûrî, *Tecrîd*, 2: 508; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 6: 50.

⁹² İbn Hacer el-Askalânî, münekkit hadis âlimlerini müteşeddîd ve mütevassıt olanlar şeklinde ikiye ayırır ve ilk tabakada Şu'be ile Süfyân es-Sevrî'yi mukayese ederek şöyle der: "وَشِعْبَةُ أَشَدَّ مِنْهُ / Şu'be, Süfyân'dan daha müteşeddittir." Bk. İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, 1: 75.

⁹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4: 244.

⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 126-127.

⁹⁵ Süfyân es-Sevrî ile Şu'be'nin cerh-ta'dîl konusundaki uzmanlıkları ve konumları hakkında ayrıca bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 1: 172-181.

⁹⁶ Kudûrî, *Tecrîd*, 2: 508; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 6: 50.

⁹⁷ Ebu'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed, 1. Bs (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984), 1: 627.

⁹⁸ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 266.

⁹⁹ Bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4: 177; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8: 268; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5: 474; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2: 214.

¹⁰⁰ Kudûrî, *Tecrîd*, 2: 508; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 6: 50.

Nitekim söz konusu Alkame, Süfyan rivayetinde yer alan Vâil b. Hucr'un hem oğlu hem de talebesidir. Dolayısıyla Şu'be tarikindeki rivayetin Vâil'den doğrudan değil de oğlu Alkame vasıtasıyla alınması uzak bir ihtimal değildir.¹⁰¹ Bu durum isnadı nâzil konumuna düşürse de zayıflatan bir husus değildir.

4. Şu'be rivayetinde yer alan "وأخفى بما صوته / sesini kısarak 'âmîn' dedi" ibaresinin Süfyan rivayetinde "وَمَدَّ بِمَا صَوْتَهُ / âmîn lafzını uzatarak söyledi" şeklinde geçmesi, âmîn lafzının mutlaka cehrî söylendiği anlamına gelmeyip, sesini kısarak söylediği manasına gelmesi de mümkündür. Yani bu ifade Şu'be rivayetinde geçen ifade ile bu şekilde tevil edilebilir. Dolayısıyla arada mutlaka bir ihtilafın bulunduğu veya Şu'be rivayetinin zayıf sayılması gerektiğinden söz edilemez.¹⁰²

Burada hadiste geçen "مَدَّ بِمَا صَوْتَهُ" ifadesinden tam olarak neyin kastedildiği üzerinde durmak gerekmektedir. Arapçada "مَدَّ" fiili hakiki anlamında "çekmek, yaymak, uzatmak" gibi manalara gelir. Nitekim kelime "وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ / Yeryüzü yayıldığında" (İnşikâk, 84/3), "كيف مد الظل / Gölgeyi nasıl da uzatmıştır?" (Furkân, 25/45) âyetlerinde de bu anlamlarda kullanılmıştır. Bu kökten türeyen "medîd" kelimesi uzun boylu, aynı şekilde tecvîdde yer alan "meddü'l-harf" de harfin çekilmesi ve uzatılması anlamına gelmektedir.¹⁰³ "مَدَّ" fiili hadiste geçtiği şekliyle "الصوت / ses" kelimesiyle birlikte kullanıldığında ise "sesin artırılması ve yükseltilmesi" anlamına gelebileceği gibi "uzatılması, çekilmesi" manalarına gelmesi de mümkündür.¹⁰⁴ Şu hadiste geçen ifade de her iki şekilde anlamaya müsait gözükmektedir: "الْمُؤَدِّنُ يُعْفَرُ لَهُ مَدُّ صَوْتِهِ / Müezzinin sesi ne kadar yüksek olursa / uzun olursa, günahı o kadar bağışlanır."¹⁰⁵

¹⁰¹ Bazı tabakât eserlerinde Hucr b. Anbes'ten bahsedilirken talebeleri arasında oğlu Alkame'nin de ismi zikredilmekte, Alkame'nin ondan semânının olduğu belirtilmektedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6: 405; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6: 234. Alkame b. Vâil b. Hucr hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7:41.

¹⁰² Kudûrî, *Tecrîd*, 2: 507; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 6: 50.

¹⁰³ Ebu'l-Huseyn İbn Fâris Ahmed er-Râzî, *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Dâru'l-Fikr, 1979), "medde" md., 5: 269; Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3. Bs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), "medde" md., 3: 396-397.

¹⁰⁴ Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 4: 308; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "medde" md., 3: 399.

¹⁰⁵ Nesâî, "Ezân", 14; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1: 204; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10: 336.

Hadisin Süfyân rivayetini destekleyen diğer bazı tariklerinde açık bir şekilde “sesini yükseltti / يرفع بها صوته / ”, “biz onu duyduk / فسمعناها / ”, “açıktan âmîn dedi / فجمهور بآمين / ” ifadeleri yer almaktadır. Rivayetlerin birbirini tefsir ettiği öne sürülerek “مَدَّ بِهَا صَوْتَهُ” ile kastedilenin “sesini yükseltti, yüksek sesle söyledi” şeklinde anlaşılması gerektiği öne sürülebilir.¹⁰⁶ Bu haklı bir itiraz olarak gözükmekle birlikte, bu itiraza da kanaatimizce şöyle cevap verilmesi mümkündür: Rivayetin en yaygın isnadı İbn Mehdî, Yahyâ ve Vekî’in: Süfyân – Seleme – Hucr – Vâil – Hz. Peygamber yoluyla naklettikleri tariktir ve bu tarikle hadisi nakledenlerin tamamı rivayeti “يَمُدُّ بِهَا صَوْتَهُ” şeklinde aktarmışlardır.¹⁰⁷ Buradan hareketle rivayetin diğer lafızlarla gelen şekillerinin mana rivayeti olabileceğine daha önce de değinilmişti.¹⁰⁸ Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda asıl rivayetin “يَمُدُّ بِهَا صَوْتَهُ” şeklinde geleni olduğu belirtilebilir.

Hanefî fakih ve muhaddisleri tarafından Şâfiîlere karşı yapılan bu savunma ve itirazlar bizce önemlidir. Zira onların amel ettikleri rivayetleri sened ve metin itibarıyla savunma çabalarının ve muhaliflerinin savundukları rivayetlere yönelttikleri eleştirilerin sistemin içerisinden değerlendirmeler oldukları söylenebilir. Nitekim tabakât ve ricâl kaynaklarında, yapılan bu itiraz ve savunmaları destekleyecek mahiyette bilgilerin yer aldığı söylenebilir.

3. Sahâbe ve Tâbiûn Uygulaması

Hanefîlerin âmîn lafzının cemaat tarafından gizli söylenmesi gerektiği hususundaki bir diğer delilleri sahâbe ve tâbiûnun söz ve uygulamalarıdır. Sahâbe uygulamalarına örnek olarak öncelikle yukarıda ayrı bir başlık halinde verilen Semure b. Cündeb’in İmrân b. Husayn ile bu konudaki ihtilafı ve bunu Übey b. Ka'b'a sormaları zikredilmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Benzer bir değerlendirme için bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, 2: 59.

¹⁰⁷ İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 14; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31: 136; Dârekutnî, *Sünen*, 2: 127.

¹⁰⁸ Tabakât kitaplarında Vâil b. Hucr'la ilgili şu rivayete yer verildiği görülür: “Vâil heyetiyle birlikte Hz. Peygamber'e geldiğinde, Hz. Peygamber onun yüzünü sıvazladı, onun için dua etti ve onu kavmine reis tayin etti. Sonra insanlara şöyle hitap etti: Ey insanlar! Bu Vâil b. Hucr size Hadramevt'ten gelmiştir. Hz. Peygamber sesini uzatarak/yükselterek 'İslam'a girmeyi arzularak gelmiştir' dedi...” Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1: 263. Bu rivayette Hz. Peygamber'in onun İslam'a girişini övmek için sesini uzattığı/yükselttiği ifadesinin, Vâil tarafından nakledilen, incelediğimiz hadiste geçen aynı lafızlarla “وَمَدَّ بِهَا صَوْتَهُ” gelmiş olması dikkat çekicidir.

¹⁰⁹ Tehânevî, *İ'lâü's-sünen*, 2: 233.

Bir diğer uygulama Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ud'un âmîn lafzını açıktan söylemediklerine dair uygulamalarıdır.¹¹⁰ Ebû Vâil'den nakledilen şu haber de buna delil olarak gösterilir:

"Hz. Ali ve İbn Mes'ud namazda besmeleyi, istiâzeyi ve âmîn lafzını açıktan okumazlardı."¹¹¹ Bu rivayet senedinde yer alan Ebû Sa'd el-Bakkâl'ın müdellis olması ve rivayeti "an" sîgasıyla nakletmesi sebebiyle zayıf sayılmıştır.¹¹²

Tâbiûnun görüşü olarak da İbrahim en-Nehaî'den nakledilen şu rivayet delil olarak öne sürülür:

"İmam (namazda) şu beş şeyi gizli okur: Sübhâneke duasını, istiâzeyi, besmeleyi, âmîn lafzını ve Allâhümme rabbenâ leke'l-hamd duasını."¹¹³

Rivayet İbn Ebî Şeybe – Vekî – Süfyân es-Sevrî – Mansûr b. el-Mu'temir – İbrahim en-Nehaî kanalıyla gelmekte ve isnad itibariyle güvenilir görülmektedir.¹¹⁴ Tâbiûnun rivayetleri her ne kadar Şâfîler tarafından delil olarak alınmasa da özellikle İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) gibi, sahâbe döneminde fetvası sorulan ve kabul edilen tâbiûnun rivayetleri Hanefî usulünde merfû hadislerle doğrudan çelişmediği sürece delil sayılmıştır. İbrahim en-Nehaî rivayetinde her ne kadar imamın âmîn lafzını gizli söylemesi gerektiği söylene de bu konuda cemaatin de ona tabi olacağı belirtilmiştir. Çünkü cemaat namazda imama uymak zorundadır.¹¹⁵

Hanefîlerin sahâbe ve tâbiûndan delil getirdikleri isimlerin Hz. Ali, İbn

¹¹⁰ Bk. Serahsî, *Mebûât*, 1: 32.

¹¹¹ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd, 2. Bs (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 9: 262.

¹¹² Tehânevî, *İ'lâü's-sünen*, 2: 235. Tehânevî, Ebû Sa'd'ın hadis münekkittleri tarafından güvenilir sayıldığını ve kendisinden sadece güvenilir râvilerden hadis nakleden Şu'be ve el-A'meş gibi âlimler nakilde bulunduğu için tedlisinin hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini iddia eder. Bu konuda da Heysemî'yi kaynak olarak gösterir. (Heysemî, Ebû Sa'd hakkındaki bu hükmü Ebû Hişâm er-Rifâî'ye nispet etmektedir. Bk. Ebu'l-Hasen Nüreddîn Ali el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 1: 141.) Ancak ilk dönem cerh tadil kaynaklarına bakıldığında Yahya b. Maîn'in onu "leyse bi şey' / hadis ilminde bir değeri yoktur" ve "sika değildir" diyerek cerh ettiği; Ebû Zür'a'nın da "leyyinü'l-hadîs" ve "müdellis" şeklinde vasıflandırdığı görülür. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 62-63.

¹¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 267.

¹¹⁴ Rivayeti İbrahim en-Nehaî'den alan Mansûr da Süfyân'dan alan Vekî de hadis rivayetinde güvenilir sayılan râvilerdendir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7: 346; 8: 179; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8: 177; 9:37.

¹¹⁵ Tehanevi, *İ'lâü's-sünen*, 2: 247. Nehaî rivayetinin merfû olan Sevrî rivayeti ile ihtilafı burada dile getirilecek olursa, Hanefîlerin Şu'be tarikini tercih ettikleri için Sevrî tarikini dikkate almadıkları, bu sebeple de Nehaî'nin görüşünü merfû habere aykırı görmedikleri söylenebilir.

Mes'ud ve İbrahim en-Nehaî gibi Kûfe bölgesinden oldukları görülür. Nitekim Tirmizî de, Vâil rivayetinin Sevrî tarikini zikrettikten sonra, sahâbe, tâbiûn ve sonrasında gelen pek çok ilim ehlinin âmîn lafzını yüksek sesle söylediklerini ifade etmiştir. Sahâbeden zikrettiği isimler arasında Hz. Ali'nin de bulunması ilginçtir.¹¹⁶

Hanefî kaynaklarında Vâil b. Hucr rivayeti hakkında İbrahim en-Nehaî'den aktarılan şöyle bir eleştiri de yer almaktadır: "Vâil'in Hz. Peygamber'in açıktan âmîn dediğini bilmesine rağmen, Abdullah b. Mes'ud'a bunun gizli kalması mümkün değildir. Bu da göstermektedir ki Hz. Peygamber bu uygulamayı birkaç kez, o da öğretmek maksadıyla ancak yapmıştır.¹¹⁷ Nitekim Ali el-Kârî (ö. 1014), namazda âmîn lafzının cehrî söylenmesinin İslam'ın ilk dönemleri için ve öğretme amaçlı olduğu, bu amaç gerçekleştiğinde artık amelin gizli okuma şeklinde yerleştiği ve devam ettiğini ifade etmiştir. Ancak Nehaî'nin bu itirazını, bir delil olarak değil onun bir içtihadı (yorumu) olarak değerlendirmek daha isabetlidir. Çünkü Hz. Peygamber'in âmîn lafzını açıktan söylediğine dair rivayetlerin ve uygulamanın yaygınlığı, esasında bu fiilin sadece öğretmek maksadıyla kısa zamanlı bir uygulama olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Cehrî kılınan namazlarda âmîn lafzının açıktan söylenmesi gerektiği görüşünü savunan Şâfiî fakihlerin kullandığı hadisler değerlendirildiğinde, içlerinden hem sübut hem de delalet açısından sadece Vâil b. Hucr rivayetinin istidlal edilmeye elverişli olduğu söylenebilir. Diğer rivayetlerden bazıları sened yönünden munkatı oldukları için bazıları da râvi kusurları sebebiyle sübut yönünden problemlidirler. Bazısının da konuya doğrudan delaleti bulunmamaktadır.

Hanefî fakihler, hafî-cehrî bütün namazlarda âmîn lafzının gizli söylenmesi gerektiği iddialarını, öncelikle A'râf Suresi'nin 55. âyetiyle delillendirmeye çalışırlar. Bu âyete göre duada evlâ olan, gizli yapılmasıdır. Âmîn lafzı da bir dua cümlesi olduğu için, hem imam hem de cemaat tarafından gizli söylenmesi asıldır. Bununla birlikte Hanefîlerin görüşüne delalet eden, münferit olarak zayıf veya hasen olsalar da birbirlerini desteklemeleri suretiyle sahih derecesine çıkabilecek rivayetler de bulunmaktadır.

Bu konuda üzerinde en fazla tartışmanın yaşandığı husus, Vâil b.

¹¹⁶ Tirmizî, "Salât", 184.

¹¹⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1: 207; Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 4: 195. Bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 2: 696.

Hucr'un Hz. Peygamber'in filini naklettiği rivayettir. Rivayetin Şu'be tarikinde Hz. Peygamber'in âmîn lafzını gizli söylediği, Sevrî tarikinde ise açıktan söylediği ifade edilmektedir. Hadis usulü kriterleri açısından Sevrî tariki, gerek mütâbîleri gerek Buhârî, Dârekutnî gibi hadis imamlarının tevsikleri gerekse sahâbe ve sonraki nesillerin uygulamalarının desteğiyle Şu'be tarikinden daha sağlam gözükmektedir. Ancak fakih ve muhaddis kimlikleriyle ön plana çıkan bazı Hanefî âlimlerin konuya dair değerlendirmeleri ve itirazları göz önüne alındığında, onların amel ettikleri Şu'be rivayetinin savunulması ve muhaliflerinin delil olarak kullandıkları rivayetlerin eleştirilmesi hususunda görüşlerini haklı çıkarabilecek gerekçelere sahip oldukları görülür. Neticede kendilerini destekleyen rivayetlere sahip olmaları, görüşlerini Kufe merkezli de olsa sahâbe ve tâbiûnun (selefin) uygulamasına dayandırmaları, muhaliflerinin kullandıkları rivayetlere itiraz edecek (kendileri açısından) sağlam deliller ortaya koyabilmeleri, onları hadis alanında da (gerek hadislerin sübutu gerekse delaleti açısından) görüşlerine değer verilmesi gereken bir konuma getirmektedir.

Kanaatimizce cehrî namazlarda âmîn lafzının cehrî olduğu kadar hafî olarak söylenmesinin de naslardan delilleri bulunmaktadır. Her ne kadar Şâfiî ve Hanbelî fakihler bu hususta kendilerini destekleyen rivayetin daha sahih olduğunu iddia etseler de Hanefîlerin de kendi usullerine uygun olarak, Kur'an'ın umum lafzından getirdikleri delilin yanında, sıhhat açısından bazı problemleri olsa da birbirlerini desteklemeleri sebebiyle amel etmeye elverişli rivayetlere sahip oldukları söylenebilir. Bu açıdan her iki uygulamanın da sünnete aykırı olmadığı ifade edilebilir. Bunun yanında bazı Hanefî müellifler tarafından ileri sürülen, Hz. Peygamber'in âmîn lafzını talim amaçlı olarak cehrî söylemesinin istisnâ bir uygulama olduğu yönündeki iddianın çok ikna edici durmadığını ifade etmek isteriz. Çünkü talim amaçlı ve istisnâ bir uygulama olsaydı, âmîn lafzının açıktan söylenmesi bu kadar yaygınlık kazanamazdı.

Çalışmamızda ele aldığımız spesifik bir meseleden hareketle, Hanefîlerin de görüşlerini hadis ve sünnet kaynaklarına dayandırdıkları, ayrıca bunu yaparken sadece muhteva tenkidi değil, sened tenkidi kriterlerini de işletmeye çalıştıkları ifade edilebilir. Bu örnek konu ve rivayet incelemesinde de görüldüğü üzere Hanefîler hakkında hadis ve sünnetle amel konusunda öne sürülen birtakım ithamların tekrar gözden geçirilmesi gerektiği söylenebilir. Özellikle hem fakih hem de muhaddis kimlikleriyle ön plana çıkan Kudûrî (ö. 428/1037), Aynî (ö. 855/1451), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Leknevî (1848-1886) ve Tehânevî

(1892-1974) gibi âlimlerin çalışmalarındaki cumhurun görüşüne muhalif olan muhtelif konu başlıkları incelendiğinde de bu tespitimizde haklılık payı olacağını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî. *Musannef*. Thk. Habîburrahmân A'zamî. 2. Bs, 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- ALÎ EL-KÂRÎ, Ebu'l-Hasen Nûreddîn. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih*. 1. Bs, 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422.
- AYDINLI, Abdullah. "Hasan Basri Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri." Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (1988): 91-113.
- AYNÎ, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd. *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- AYNÎ, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Thk. Hâlid b. İbrahim el-Mısrî. 1. Bs, 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- AYNÎ, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabaî, t.y.
- AZİMÂBÂDÎ, Muhammed Eşref b. Emîr. *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Davud*. 2. Bs, 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, t.y.
- BÛSİRÎ, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *Misbâhu'z-zücâce fî zevâidi İbn Mâce*. Thk. Muhammed el-Müntakî. 2. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403.
- DÂREKUTNÎ, Ebû'l-Hasan Ali b Ömer b Ahmed. *ed-Duafâ ve'l-metrâkîn*. 3 Cilt. Medine: Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404.
- DÂREKUTNÎ, Ebû'l-Hasan Ali b Ömer b Ahmed. *Sünen*. Thk. Şuayb Arnavût, Hasan Abdülmün'im Şelebi. 1. Bs, 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- ERDEM, Sargon. "Âmîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 62. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- HALİL B. İSHÂK, Ziyâüddîn b. Musa. *et-Tavdîh fî şerhi Muhtasari İbn Hâcib*. Thk. Ahmed b. Abdülkerim Necib. 8 Cilt. Merkezü Necîbeviyye, 2008.
- HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. 1. Bs, 24 Cilt.

- Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- HEYSEMÎ, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali. *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. Thk. Hisâmüddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-İstizkâr*. Thk. Ali Muhammed Muavviz Sâlim Muhammed Atâ. 1. Bs, 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İBN ADÎ, Ebû Ahmed el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. Thk. Ali Muavviz Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 1. Bs. Beyrut: el-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b Muhammed b İdris. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 1. Bs, 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabaî, 1952.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b Muhammed b İdris. *el-İlel*. Thk. Hâlid b. Abdurrahman Sa'd b. Abdullâh. 1. Bs, 7 Cilt. Matâbiu'l-Hamîdî, 2006.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *Musannef*. Thk. Yûsuf Kemâl el-Hût. 1. Bs, 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyn Ahmed er-Râzî. *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. Thk. Râbî b. Hâdî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İBN HİBBÂN, Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973.
- İBN HİBBÂN, Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Sahîh*. Thk. Şuayb Arnavût. 2. Bs, 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn el-Makdisî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Garîbü'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1398.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mûkerrem b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. 3. Bs, 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddîn b. İbrahim. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, t.y.
- İBN RECEB EL-HANBELÎ, Zeynüddîn Ebu'l-Ferec. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. Thk. Nuruddîn Itr. 3. Bs, 2 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2016.

- İBN RÜŞD, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesit*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 1. Bs, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Kâdî Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmü'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 2. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman. *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*. Thk. Abdullâh el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.
- İBNÜ'L-ESÎR, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. Thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- İBNÜ'L-KATTÂN, Ali b. Muhammed b. Abdülmelik. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fî Kitâbi'l-ahkâm*. Thk. Hüseyin Âyet Saîd. 6 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1997.
- İBNÜ'T-TÜRKMÂNÎ, Ebu'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Osman. *el-Cevheru'n-nakî (Beyhakî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'sı ile birlikte)*. 1. Bs, 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1346.
- İSHÂK B. RÂHÛYE, Ebû Yakûb el-Mervezî. *Müsned*. Thk. Abdüfgafûr b. Abdülhak. 1. Bs, 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1991.
- KÂSÂNÎ, Ebû Bekir Alâüddîn b. Mesud. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- KOMİSYON. *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1427.
- KUDÛRÎ, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed. *et-Tecrîd*. Thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cuma Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2004.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. Thk. Ali Muhammed Muavviz. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- MİZZÎ, Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 1. Bs, 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980.
- MÜBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü'l-ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hasen İbnü'l-Haccâc en-Neysâbûrî. *el-Künâ ve'l-esmâ*. Thk.

- Abdurrahîm Muhammed Ahmed. 1. Bs, 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984.
- NAHHÂS, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *Meâni'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1409.
- RÂĞIB EL-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. Thk. Safvân Adnan ed-Dâvudî. 1. Bs. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- SEHÂRENFÛRÎ, Halil Ahmed. *Bezlü'l-mechûd fî halli Süneni Ebî Davud*. Thk. Takıyyüddîn en-Nedvî. 1. Bs, 14 Cilt. Haydarâbâd: Merkezün li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2006.
- SERAHSÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 5 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, t.y.
- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Thk. Hamdî b. Abdülmecîd. 2. Bs, 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- TEHANEVÎ, Zafer Ahmed. *İ'laü's-sünen*. 18 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1415.
- YAHYA B. MAÎN, Ebû Zekeriya el-Bağdâdî. *Târîhu Yahya b. Maîn*. Thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 1. Bs, 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1979.
- ZEHEBÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 1. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1963.
- ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmızı't-te'vîl*. 3. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1407.
- ZEYLAÎ, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah. *Nasbü'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*. Thk. Muhammed Avvâme. 1. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1997.

THE PRONUNCIATION OF “AMEN” IN THE PRAYERS WHICH ARE RECITED OPENLY: AN ANALYSIS CENTERED NARRATION

 Mutlu GÜL^a

Extended Abstract

The word amen, which is said after sentences expressing prayer and desire, is a sentence that is pronounced in similar ways which exists not only in the Islamic Religion but also in other sacred religions. It is seen religiously beautiful (mustahab) that the word of the amen, which is repeated frequently by Muslims in their daily lives, is said after the Surat al-Fatiha in prayers. This practice, is based on narrations from the Prophet.

It does not matter whether it is obligation or supererogatory, although it is considered as a sunnah to say the word of the amen in all prayers, there are some conflicts in practice among Islamic scholars. Although there is no disagreement about the person saying the word of the amen in the prayers he/she performs alone, it is controversial whether the word of the community will say openly or secretly in the form of a congregation and in prayers where the Qur'an is read openly. According to this, in the form of congregations and open prayers, only the community, not the imam, tells the word of the amen according to the Maliki scholars. According to other sectarian scholars, it is a sunnah for the community to say with the imam. This is the first point of dispute about the issue. The second controversial area is the question of whether the community says the word of amen openly or secretly in such prayers. According to Hanafis and Malikis, the sunnah is saying secretly the word of amen by both the community and the imam. Shafii and Hanbelis, on the other hand, argue that it is a sunnah to speak the word of the amen clearly by the imam and the community. Although this difference in practice does not harm the validity of prayer, it still causes some confusion in people and according to the denominations in question, it is

^a Asst. Prof., Uludağ University, mutlugulx@hotmail.com

wondered where this practice difference originated.

The controversy among the sects arises from the difference in the signification of the verses and hadiths and rather the approach of the hadiths. In this study, firstly, the issue of the health of the hadiths about telling the word of the amen in prayers where the recitation is read openly will be discussed. In this study, firstly, the issue of the authenticity of the hadiths about saying the word amen in prayers where the recitation is read openly will be discussed. Then, the disputes about the understanding of these narrations contains its certainty will be mentioned. From this point of view, especially the approach of the Hanafi and Shafi sect to the hadiths will be evaluated as comparative. Although, in this regard, the Malikis agree with the Hanafis and the Hanbalis with the Shafii jurists, both from Imam Malik and Ahmed b. Hanbel two different opinions are conveyed. For this reason, it can be said that the main dispute on the issue took place between the Shafiis and Hanafi jurists. As a result, when the sources belonging to the sects are examined, it is seen that the issue is examined more in the main and descendent sources of Hanafi and Shafiis.

Before narrations Hanafi jurists cite the evidence of "Pray to your Lord secretly, pleading to your Lord" in the 55th verse of Surah A'râf in order to defend their views. According to them, the essential thing in all prayers is to be done in secret and awe. Since the word amen is actually a prayer sentence, the truth is that it is said secretly by both the community and the imam. When the rumors put forward in this regard in order to defend the views of the sectarian scholars, it is seen that the narration that the most controversy was experienced was the news conveyed from Vail b. Hucr. Because Hucr transmitted two different applications from the Prophet stated as the word of the amen should be said by the community both secretly and openly during prayers when the recitation performed openly. According to the fiqh and hadith scholars from Shafî sect, the narration, which is authentic among them, is supported by both the community and the imam. This narration comes from Süfyân es-Sevri. According to Hanafis, the narrative that is suitable for action is the news transmitted from Vail b. Hucr via Şu'be b. Haccâc.

According to Shafii ahl al hadith scholars, Şu'be version of Vail b. Hucr narration is not suitable for acceptance since it is defective in some aspects. These defects have been stated by prominent al-jarh wa al-ta'dil scholars such as Buhârî and Dârekutnî. Therefore, according to them, it is more appropriate that the news source for the deed is the news coming through

Süfyân es-Sevri. According to the assessment of the muhaddid scholars who are competent in the hadith science, especially from the Hanafî sect, such as Kudûrî, Aynî, İbnü'l-Hümâm, Leknevî, and Tehânevî, the narration of Şu'be is more robust than the Süfyân's narration. In the works of these authors, it is seen that they responded to the objections of Bukhari and other opponents by using the criteria of hadith criticism. In the article, based on the discussion on the subject, it is tried to be revealed that Hanafî scholars are not only contented with the criticism of the text and content, but also use the criteria of text and narrative criticism while evaluating the narrations.

Süfyân es-Sevri version of the narration seems to be more robust in terms of hadith validity criteria. Because the hadith has other supporters that support that version of it. Besides the leading hadith scholars such as Buhârî and Dârekutnî stated that this version was more reliable, the practices of the Companions and subsequent generations supported this. In addition, we find the evaluations of Hanafî scholars on the subject is important. Because, while Hanafîs make a judgment about a matter, they take into consideration not only the authenticity of the hadiths about the subject, but also the practice of the Qur'an and the predecessor. In addition, the objections of the Hanafîs against their opponents show that the authenticity problem of the hadith is not independent from the conflict.

When we look at the other narrations suggested by both Hanafîs and Shafîi scholars, it is understood that some of them are not robust in terms of certainty and some do not have direct signs on the subject. All of these narrations are evaluated under separate headings in the study and the problems of the hadiths regarding the certainty and indication are pointed out.

Keywords: Hadith, Salât (Prayer), Amen, Qıraah (Reciting), Hanafî sect.

